

О.Қ. Рақымжан*
Б. Шалабай

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан
(E-mail: oralsyn90@mail.ru, bshalabai@mail.ru)
*Байланыс үшін автор: oralsyn90@mail.ru

Ғаламның концептуалдық-тілдік бейнесіндегі «жалғыздық» концептісі (С.Жүнісов шығармалары негізінде)

Аңдатпа. Көркем мәтіндерді талдау белгілі бір жазушының концептуалдық жүйесінің ерекшеліктерін анықтау арқылы әлемді танудың ұжымдық, ұлттық тәжірибесінің құрамдас бөлігін сипаттауға мүмкіндік береді. Мақалада жазушы С.Жүнісов шығармаларындағы «жалғыздық» концептісінің коммуникативті-дискурсивті бірлік ретінде зерттеу барысында концептінің әртүрлі дискурстардағы көріністері талданды. Оның мазмұны мен санадағы көрініс нысандары анықталды, өзектендірудің тілдік және когнитивті тетіктері анықталды,

Жазушының когнитивтік жүйесінде сақталған ақпараттың көркем интерпретациялануы және түсіну ерекшелігін анықтау арқылы көркем концептінің семантикалық өрісі ашылады. Яғни, «жалғыздық» ұғымының концептуалды өзегі анықталады.

«Жалғыздық» ұғымы барлық уақытта сыйымды мәдени нышан болып көрінді, сонымен қатар әлеуметтік, моральдық және метафизикалық дағдарыс дәуіріндегі адамның жағдайының символы, сонымен бірге жалпы әлемдегі адамның нақты жағдайы болды. Шынында да, адам өмірінің негізгі мәселелерінің бағыты бола отырып, жалғыздық мәселесі, шын мәнінде, адамның проблемасы болып табылады және оны шешу талаптары соңғысын шешу ниетімен салыстырылады. Бұл зерттеу мәдениетаралық стилометриялық қолтаңба, негізгі концептуалды метафоралар және экзистенциалды жалғыздықты анықтау қиынға соғатын әрбір лингвистикалық метафораның дайындалуы туралы қорытынды жасау үшін романистер, ақындар мен жазушылар зерттеген экзистенциалды жалғыздықтың тақырыптық қамтылуын зерттейді.

Зерттеу жұмысында жалғыздық ұғымы эмоционалды, әмбебап, реттеуші, негізгі концептінің қасиеттеріне ие екендігі талданады. Зерттеу перспективаларын біз дискурстың басқа түрлеріндегі концептінің одан әрі зерттеуде, зерттеу материалын кеңейтуде, дискурсты және концептіні олардың өзара байланысын тереңдетуде көреміз. Сонымен қатар, жалғыздық ұғымын зерттеу семантикалық мазмұны жағынан оған жақын, бірақ қамтылған құбылыстардың тар ауқымы бар ұғымдарды зерттеуге негіз бола алады.

Кілт сөздер: когнитивтік лингвистика, концепт, фрейм, когнитивтік модель, семантикалық өріс, концептосфера, таным.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2022-140-3-159-166>

Кіріспе

Қазіргі уақытта концепт термині қазіргі тіл білімінің екі негізгі бағыты – когнитивті лингвистика және лингвомәдениеттануда белсенді қолданылатынын білеміз. Олардың әрқайсысында терминге анықтама беріліп, соңғы жылдардағы зерттеулерде танымдық және лингвомәдени концептілер байқалады.

Соңғы онжылдықтардағы мәдениетаралық қарым-қатынас бірлігін іздеу когнитивистика мен лингвомәдениеттанудың іргелі категориясы болып табылатын концепт теориясының қалыптасуына әкелді. Концептілерді зерттеу лингвистиканың екі бағытына негізделген: лингвокогнитивті және лингвокультурологиялық. Концепт – белгілі бір құбылыстың психикалық белгілерін қамтитын таным-дық-тұжырымдамалық деңгейдің бірлігі [1, 245]. Біздің зерттеуімізде «концепт» терминімен біз «адам санасындағы мәдениеттің шоғырын» түсінеміз; мәдениет адамның ақыл-ой әлеміне енетін нәрсе – бұл сөзбен бірге жүретін идеялар, ұғымдар, білім, бірлестіктердің «жиынтығы». Бұл жағдайда біз этникалық компонентті қарастырмаймыз, өйткені барлық ұғымдарды әмбебап (махаббат, жақсылық, жек көру және т.б., жалғыздық) және Ұлттық (белгілі бір этносқа бағытталған, бұл біздің зерттеуімізге кірмейді) деп бөлуге болады. Ғалым Д.Лихачевтің айтуынша, «концепт сөздің өзі үшін емес, сөздің әрбір негізгі (сөздік) мағынасы үшін бөлек» [2, 6]. Яғни, концепт – бұл ақыл-ой бірлігі, адамның қоршаған әлем туралы білімі мен жеке адамның іс-әрекетінен алған тәжірибесі бар, жалпы мәдени және жеке құндылықтарды көрсететін адам.

Концептінің қайталанбайтын қасиеттері – бұл есте сақтау және қиял. Концепт теориясын ашу үшін «фрейм» және «семантикалық өріс» сияқты ұғымдарды атап өту керек. Фрейм теориясының негізі – бұл әлем туралы білім құрылымдық жасушалар түрінде көрінеді деген түсінік.

«Семантикалық өріс» ұғымы адамның ұзақ мерзімді жадында сақталатын және белгілі бір салада қарым-қатынас қажет болған кезде

пайда болатын тақырыптық қатарды құрайтын сөздер мен сөз тіркестерінің жиынтығын қамтиды. Яғни, егер концептінің құрылымы туралы айтатын болсақ, онда біз оның семантикалық өрісіне кіретін фреймдерді қарастырамыз. Бір-біріне тәуелді сөздердің жеке мағыналарының концептілері белгілі бір тұтастықты құрайды және біз оны концептосфера ретінде анықтаймыз. Концептосфераға тіпті «өз мағыналары арқылы ұғымдар тудыратын шығармалардың атаулары» кіреді.

Қазақ тіліндегі әр қилы сипаттағы концептілердің өрісі, сипаты, мәні өз алдына белгілі бір талдауларды, зерттеуді қажет еткендіктен, «жалғыздық» концептісімен тікелей байланысты қырларын танытуды, сол бағытта жүргізілген зерттеу нәтижесінде ашылған қырларын ашуды жөн көрдік. Алға қойған мақсатымыз – «Жалғыздық» концептісіне концептуалды-семантикалық талдау жасау. Яғни, осы орайда, тіл біліміндегі «жалғыздық» ұғымының лингвистикалық құрылымының ерекшеліктерін неғұрлым толық сипаттауға мүмкіндік болады.

Зерттеу әдістері

Тіл білімі мәселелерін әр түрлі ғылым салаларымен байланыста қарау кең көлемді зерттеулерге жол ашып, ғылыми нәтижелерге қол жеткізгені белгілі.

Концептілерді зерттеуге әлемдік лингвистикада бірінші болып көңіл аударған ғалым С.А.Аскольдов болды. Ғалым: «Концепт – ойдағы құрылым, яғни белгілі бір затты ойлау кезінде оны сол тектес басқа бір заттармен ауыстырады», – деп, концептінің танымдық әдіс ретінде негізгі қызметі орынбасушылық қызмет екенін көрсетеді [3, 53]. Яғни, когнитивтік лингвистиканың басты ұғымдық-концептуалдық аппаратына енетін элементтердің бірі концепт болып табылады.

Осы орайда, зерттеу жұмысымызда жалғыздық концептісінің семантикасын анықтау үшін концептуалды талдау әдісіне жүгініп, С.Жүнісов шығармалары сараланды.

Батыс ғылымында жалғыздық ұғымын зерттеудің бірнеше тәсілдері бар: психоанали-

тикалық (Дж.Зилбург, П.Лейдерман, Г.Салливан, З.Фрейд, Ф.Фромм-Рейхманн), клиентке бағытталған (К.Роджерс), әлеуметтік (К. Боумен, Д.Рисман және Ф.Слейтер), өзара әрекеттесуші (Р. Вейс), танымдық (Л.Пепло, М.Мицели және Б. Мораш), интимдік (В. Дерлег, С. Маргулис), жүйелік (Дж. Фландерс), экзистенциалды (К. Мустакас, И. Ялом).

Тек соңғы онжылдықта жалғыздық ұғымын психикалық құбылыс ретінде терең зерттеу жүргізіле бастады (С.Л.Вербицкая, С.Г.Трубникова, И.А.Уледова және т.б.), әсіресе, әр жастағы топ өкілдерінің жалғыздықты сезіну ерекшелігі қарастырылды (Г.А.Гаврилова, А.Р.Кирпинов, С.В.Малышева және т.б.).

Талқылау

Концептіге байланысты ғалымдардың зерттеу жұмыстарына шолу жүргіздік. Ендігі теориялық жайттарды негізге ала отырып, «жалғыздық» концептісіне талдау жүргіземіз.

Жалғыздық, жоғалту, жеке адам мен қоғам арасындағы түсініктің болмауы постмодернизм дәуіріндегі көптеген романдардың орталық тақырыптары болып табылады.

Жер бетіне алғаш рет адам аяғы тиген уақыттан бастап жалғыздық ұғымы да ілесіп келеді. Оның өлшемін ешкім бағамдап, шегіне жеткен емес. Жетімдік пен жалғызбастылық, дос-жарансыз өткен сәт пен қарт адамның күйі, жалғыздық тақырыбымен мазмұндас. Бірақ аталған дүниелер мәңгілік емес, уақытша. Ал бір-екі күндік жалғыздық адамзат жалғыздығының өлшеміне сыймайды, шегіне жетпейді.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде жалғыздық – жекелік, жалғызбастылық деп беріледі. Жалғыздық көрді – жалғызбастылықтан жапа шекті. Жалғыздан-жалғыз – жаныңда өзге ешкім жоқ, бір өзі ғана деп түсіндіреді [4, 257]. Ал, синонимдік сөздікте аталған сөз былайша өрбиді: жалғыздық, жалқылық, даралылық. Жалғыз қалғандық, жалқы болушылық. [5, 238]. Осы тұста, «жалғыздық концептісін» мынадай когнитивтік моделдер арқылы көрсете аламыз. Олар: «жалғыздық – тыныштық (оты өшу, құмары тарқау, қызығы тарқау, қаны суу,

көңілі суу); жалғыздық – ішкі азап (жабығу, құлазу); жалғыздық – көңіл жайлауы (қызық пен думанның қалмауы, ән мен сәннің жоғалуы, құрдымға кетуі, құлазу, жалғызсырау); жалғыздық – батырлық, ол жағымды, жағымсыз мағына береді (батырлық, азап, қорлық); жалғыздық – қорлық (қорлық, жан азабы); жалғыздық – өкініш, уайым (қайғы, шексіз уайым, қу далада жылау)». Сонымен қатар, жалғыздық концептісін сипаттайтын тезаурусы «жалғыз қалу, жақынсыз қалу, жанашырсыз қалу, жалғыз жүру, өмірден жиіркену, ай далада жаны қуу, жаны жалғызсырау, жаны тынышын іздеу, уайым алу, қу далада жылау» сияқты тіркестердің семантикасы арқылы айқындалып, «әлсіз, панасыз, байғұс» деген сөздерімен қорытылады [6, 111].

Зерттеу нәтижесі

Жалғыздық тақырыбы қазіргі философиялық және әлеуметтік әдебиетте шексіз. Жалғыздық – «XX ғасырдың обасы» – әр түрлі пәндер тұрғысынан қарауды қажет етеді. Алдымен, жалғыздық концептісінің теориялық тұжырымдамаларына арналған бірнеше философиялық еңбектерді қарастыра отырып, ондағы әр түрлі көзқарастардан, әртүрлі құбылыстардан осы құбылысты талдауға жақындауға болады. Мысалы, әйгілі экзистенциалист-философ Мартин Бубер американдық әлеуметтану ғылымындағы жалғыздықтың интерпретациясын методологиялық тұрғыдан қалыптастыру септігін тигізді. Жалғыздық феноменімен айналыса отырып, ол өмірді түсінудің екі түрі – индивидуалдық және ұжымдық, адамның Құдаймен байланысы сияқты күрделі философиялық мәселеге назар аударады. Бубер ежелгі дәуірден бастап, еуропалық философияны талдай отырып, тұжырым жасауға тырысады. Біріншіден, өзін қабылдамауы – индивидуалдық, яғни өзімен-өзі болу. Екіншіден, – ұжымдастыру, адамның қоғамның ішінде көрінбей кетуі. Екі жағдайда да жалғыздық жойылып кетпейді, тек байқалмай кетеді. М.Бубер индивидуализмді де, коллективизмді де жоққа шығарып, үшінші жолды ұсынады. Ол адамның ойын өзгерту-

ді ұсынады. Яғни, Бубердің айтуынша, адам өзінің жалғыздығын тек түсіну арқылы жеңеді және шынайы қарым-қатынас тек шынайы адамдар арасында болады [7, 88-98].

Қазіргі авторлардың еңбектерін шартты түрде екі топқа бөлуге болады: сипаттама және бар тәсілдерді талдау және жалғыздықтың өзіндік үлгілерін ұсыну.

Даниел Перлман мен Летиция Энн Пепло «Жалғыздық туралы теориялық көзқарастар» тақырыбында жалғыздыққа қатысты сегіз теориялық көзқарасқа салыстырмалы талдау жүргізді. Салыстырудың негізгі критерийлері: жалғыздықтың оң немесе теріс сипаты, осы құбылыстың жеке немесе жағдаяттық себептері. Бұл критерийлер келесі теориялық бағыттармен салыстырылды: психодинамикалық, феноменологиялық, экзистенциалистік, социологиялық, өзара әрекеттесуші, танымдық, жеке, жүйелік-теориялық. Яғни, авторлар когнитивтік көзқарасты ұстанады. Яғни, жалғыздық жеке тұлғаның екі фактор арасындағы сәйкессіздікті қабылдаған кезінде пайда болады деп болжайды [8, 160].

Батыстық қоғамтану кем дегенде бір ғасыр бойы жалғыздық феноменін жан-жақты зерттеп келеді. Бұл әлеуметтік құбылыс тарихи, мәдени тұрғыдан қарастыруды қажет етеді. Рухани сұхбаттасу барысында әйгілі американдық драматург Теннесси Уильямс мойындады: «We are all sentenced to solitary confinement inside our own skins, for life. All writing is an antisocial act, since the writer is a man who can speak freely only when alone; to be himself he must lock himself up, to communicate he must cut himself off from all communication; and in this there is something always a little mad». Бұл философиялық ұстаным белгілі бір дәрежеде қоғамда болып жатқан рухани процестерді айқын қабылдайтын қазіргі батыс зиялыларының ойымен сәйкес келеді.

Барлық зерттеушілер жалғыздықты адамның қоғамнан, отбасынан, тарихи шындықтан, үйлесімді табиғи ғаламнан оқшаулану тәжірибесімен байланысты деп түсіндіреді.

Әдебиеттегі жалғыздық тақырыбы соншалықты кең, сондықтан ол ғасырлар бойы жиі айтылып келе жатқан тақырып болды.

Поэтикалық мәтіндегі концептілік құрылымдардың көрінісі туралы зерттеген ғалым А.Әмірбекова «жалғыздық» концептісіне тоқтала келе: «Жалғыздық – бұл метафизикалық концепт. Бақыт ұғымы секілді түсінілуі күңгірт ұғынылуы мен танылуы қиын ұғым» – деген пікір білдіреді [9, 54].

Қандай шығармада болмасын, жазушы қоғамның рухани-адамгершілік мәселесіне қатысты өзінің авторлық ұстанымын ашық және айқын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, жазушы С.Жүнісовтің әңгімелері, басқа жазушылардың шығармалары сияқты, жоғары, тәрбиелік мәнге ие.

Тіл арқылы сақталған ұлттық танымның көрінісін, көркемдік танымның заңдылықтарын ұлттық болмысымен ерекшеленетін нақты тілдік деректерді С.Жүнісов шығармалары тілінің негіздерін зерттеуден табуға болады. Осы орайда, жазушы шығармаларындағы «жалғыздық» концептісіне тоқталсақ: дүниеден аулақтану, жапанды жалғыз кезу, оты өшу фреймдері арқылы танылады. Философиялық аспектісі тағдыр, жан бағу, өмір кешу, дүние фреймдерімен беріледі.

Мысалы: Мынадай когнитивтік моделдер арқылы көрсетуге болады:

«Жалғыздық – ішкі азап» когнитивтік моделі.

«Адам – Әлем, Әлем – Адам» десек, адамның рухани болмысының күйреуінен жалғыздыққа жетелейді, өмірі тек жабығу мен құлаздан тұрады.

Адам көңілінің құлазуы кейде адам атаулыдан аулақтауға, жалғыздыққа жетелейді. «Жалғыздық» – «дүниеден аулақтану», туған елден кете алмау – «азап». Философиялық тұрғыдан түсіндірер болсақ, ішкі жанның әлдебір абсолютті күшке ұмтылуы.

«Жаз жайлауда да бұрынғы салтанатпен қалған сері тірі пендеге көрінбей, сол қораның астында жабайы адамдарша жалғыздық тауқыметін үнсіз тартты. Сол жалғыздық әсері ме, әлде серінің дінге сенбесе де, тірге сенетіндігінен бе, кейінгі кезде кеш түссе-ақ өз-өзінен елегізіп, қайсыбір түндерді ұйқысыз өткізетін болды» (С.Жүнісов «Ақан сері»).

Дүниеден аулақтану – фрейм. Санадағы стереотиптік ассоциациялық таңбалар

арқылы қалыптасқан. Қазақ танымында дүниеден аулақтану бұл әлемнен жоғалумен пара-пар. Жоғалу. Абай тілі сөздігінде: «құру», жойылу», «жоқ болып кету», «із-түзсіз құрып кету» Концепт бойынша: адамның дүниеден бөлектенуі, өзге әлемге жол тартуы, өзін-өзі ұмытуы, ішкі тартыстың жоғалуы. Ғалым Қ.Жаманбаева мұны «адамның өзінің ішкі «Менімен» бас тартуы, процеспен тұтасуы, өзін өзінен, дүниеден бөлу, өзін-өзі ұмыту» [11, 84] - деп түсіндіреді.

«Жалғыздық - кедейлік, әлсіздік» когнитивтік моделі.

Жазушы танымында жалғыздық әлсіздікті, кедейлікті танытады. *«Жапандағы жалғыз үйді, Қарасайдың қара шаңырағын бульдозермен тік көтере сытырып тастаған...» ...Қарасай аз уақыт үнсіз қалды. Талай жылдан бері Малжан ағашының баурындағы жапан түзде түтін түтеткен жалғыз үй – атадан қалған ескі көз, көне жұрт еді. Қарасай елу жылдай алысып жүріп, ақсүйек ата дәстүрінің қалпын бұзбай, ескі дастарқан кенеуін кетірмей келіп еді. Бүгінде көне дәстүр көңге айналды, ескі дастарқан өрім-өрім болды. Жапандағы жалғыз үйдің үйіндісі де жоқ» (С.Жүнісов «Жапандағы жалғыз үй»).* Бұл – сансырап өгейлік күй кешкен ұлт қасіретінің тұспалды бейнесі еді.

Поэтикалық мәтіндегі «жалғыз үй», «көне жұрт» ұғымдары өзара ассоциациялық тізбек құрып, «көне жұрт» ескілікті, «жалғыз үй» дәрменсіздікті, танытады. Мұндағы «жалғыз және көне қазақ халқының концептуалдық танымында дүниенің жақсы және жаман бөліктері ретінде бағалаушылық өлшемге ие».

«Жалғыздық - өкініш, уайым» когнитивтік моделі.

Жаратылыс заңдылығы – туу, өлу. Тіліміздегі «бірге тұмақ бар да, бірге өлмек жоқ» паремиологиялық бірлігі астарындағы ой адамның түбінде жалғыздық торынан құтылмайтынын танытып, «қайғы» концептісімен астасатынын аңғартады. Өмірдегі тосын жағдайлар мен себептердің әсерінен, кенеттен келген ажалдың сандарынан зор қайғы, өкініш туындайтыны белгілі.

Ақанның жалғыздығы – тұрмыс-тіршіліктегі жалғыздық емес, құлазыған рухани жалғыз-

дық. Ақынның ойсурет, фреймдік сценарийлік танымында қарастырылған «жалғыздық» концептісінің мәтіндегі тілдік экспликациясы: оты өшу, құмары тарқау, қызығы тарқау, қаны суу, көңілі суу элементтері арқылы көрінеді.

«Жалғыздық - қорлық» когнитивтік моделі.

«Жалғыздық. Дарашылдық. Жапа-жалғыз қалу. Дүниеден, әлемнен бөліну. Өзінің жанын аластау» гана емес, жалғыздық – қорлық. Абай тілі сөздігінде: «жалғыздық көру – кемшілік көру, опық жеу, жалғызсырау» [10, 58]. Бұл жолдардан танылатын жалғыздық – тұрмыс-тіршіліктегі жалғыздық емес, құлазыған рухани жалғыздық. Жазушының ойсурет, фреймдік сценарийлік танымында қарастырылған «жалғыздық» концептісінің мәтіндегі тілдік экспликациясы: оты өшу, қызығы тарқау, қаны суу, көңілі суу элементтері арқылы көрінеді.

«Жалғыздық - тыныштық» когнитивтік моделі.

Жан күйінің тыныштық табуға ұмтылысы жалғыздыққа апарады. «Терең түкпірдегі ерен жан қозғалыстарының санамен бүркемеленуі. Бұл атаудың мағыналық бөлшектері үнсіздік, толғаныс, тұңғыздыққа батқан ауырлық (ой), тылсым» [11, 97].

Поэтикалық мәтінде концепт бейнелі репрезентацияда танылып, бүтіннің бөлшегі модельдерімен объективтенген.

Байқап отырсақ, жазушының мәңгілік әлеміндегі жалғыздық образы оның шығармаларынан көрінеді. Жазушы кейіпкерлері шетінен сыршы, мұңшылдау, нәзік жүрек иелері. Олар әлденеге алаңдаулы, шерлі. Себебі, мұның барлығы жазушының өз мұңы, өз сыры, халық трагедиясы...

Талдау көрсеткендей, жалғыздық ұғымы эмоционалды, әмбебап, реттеуші, негізгі концептінің қасиеттеріне ие. Жалғыздық ұғымын коммуникативті-дискурсивті бірлік ретінде зерттеу барысында концептінің әртүрлі дискурстардағы көріністері талданды. Оның мазмұны мен санадағы көрініс нысандары анықталды, өзектендірудің тілдік және когнитивті тетіктері анықталды. Концептінің әр деңгейінің дискурсивті белгілері және олар-

ды санада ұсыну формалары (концептуалдық схема, пропозициялар, пресуппозициялар, образдар, қауымдастықтар, стереотиптер) тіркелді. Зерттеу перспективаларын біз дискурстың басқа түрлеріндегі концептінің одан әрі зерттеуде, зерттеу материалын кеңейтуде, дискурсты және концептіні олардың өзара байланысын тереңдетуде көреміз. Сонымен қатар, жалғыздық ұғымын зерттеу семантикалық мазмұны жағынан оған жақын, бірақ қамтылған құбылыстардың тар ауқымы бар ұғымдарды зерттеуге негіз бола алады.

Қорытынды

С.Жүнісовтің шығармаларына концептуалды талдау жасай отыра, тіл тек ойды білдірудің құралы немесе оның тікелей құрылысы ғана емес, тіл – алдымен сол ойды әр ұлттың өзіндік танымына ғана тән, мыңдаған жылдар бойына дарытқан дүниетанымдық негізде құраушы құрал деген тұжырым жасауға болады. Тіл арқылы сақталған ұлттық танымның көрінісін, көркемдік танымның заңдылықтарын ұлттық болмысымен ерекшеленетін нақты тілдік деректерді жазушы С.Жүнісовтің шығармалары тілінің негіздерін зерттеуден кездестіреміз.

Адам баласының когнитивтік санасында «жалғыздық» концептісі ерекше орын алғаны белгілі. Себебі, өлімнің алғышарты да кейінгі салдары да адам баласының қайғыру әрекетіне ұласып, белгілі уақыт өлшеміне сәйкес жекеленуге, яғни жалғыздыққа әкеліп тірейді. Бұл – жаратылыстың бұлжымас заңдылығы.

Ойымызды қорыта келе, көптеген ғалымдар жалғыздық құбылысы адамның тұтастығының, ішкі және сыртқы қақтығыстардың, оның қоғамдағы іске асырылу дәрежесінің бұзылуымен бірге жүретіндігімен келіседі. Қазіргі әлемдегі қарым-қатынас мүмкіндіктеріне қарамастан, адам әлі де жалғыздықтан зардап шегетінін растайды. Әдебиетте жалғыздық мәселесі – мәңгілік тақырып. Яғни, жоғарыда айтылған тұжырымдарды зерделей келе, жалғыздық концептісін төмендегідей жіктеуге болады:

- Жалғыздық – адам төзгісіз тозақ;
- Жалғыздық – зиян;
- Жалғыздық – ішкі қасиет;
- Жалғыздық – серіктес бола алмау;
- Жалғыздық - бұл адамның кедейлігі;
- Жалғыздық – әмбебап мәселе;
- Жалғыздық жынысқа байланысты;
- Жалғыздық жоғалтулар арқылы күшейеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Соснин А.В. Концепт как ментальный репрезентант сверхтекста. Историческая и социально-образовательная мысль. - 2016. - Т. 8 – №5. - Ч.1. – С. 244-251.
2. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия литературы и языка. - 1993. – №1. – С. 269.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская речь. От теории словесности к структуре текста. Антология. – Москва: Academia, 1997. – 168 с.
4. Жанұзақов Т. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
5. Бизақов С., Болғанбаев Ә., Дәулетқұлов Ш. Қазақ тілінің синонимдер сөздігі. – Алматы: Арыс баспасы, 2005. – 720 б.
6. Әділбекова Л. І. Жансүгіров прозасының идеалдық көркемдік ерекшеліктері. Филология ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертация. – Алматы, 1997. – 265 б.
7. Hartog J., Audy J.R., Cohen J.A. The Anatomy of Loneliness (1981). – N.Y.: Intern. Univ. Press. – 624 p.
8. Nilsson, B., Lindstrom, U. A., Naden, D. (2006). Is loneliness a psychological dysfunction? A literary study of the phenomenon of loneliness // Scandinavian Journal of Caring Sciences. – Vol. 20 (1), P. 93-101.
9. Әмірбекова А.Б. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшеліктері (М.Мақатаев поэзиясы бойынша). Филол. ғыл. канд. дис. – Алматы: Аманат-ТТ, 2006. –125 б.

10. Жаманбаева К.Ә. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. – Алматы: Ғылым, 1998, – 140 б.
11. Омарұлы Б. Зар заман ақындары және Абай // Қазіргі абайтанудың өзекті мәселелері. – Алматы: Ғылым, 2002. – 124 б.

References

1. Sosnin A.V. Konsept kak mentalnyi reprezentant sverhteksta. Istoricheskaya i sosialno-obrazovatel'naya mysl [Concept as a mental representative of supernatex. Historical and socio-educational thought], 8(5), 244-251 (2006).
2. Lihachev D.C. Konseptosfera russkogo yazyka [Conceptosphere of the Russian language, Izvestiya RAN. Cerija literatury i jazyka [News of the Russian Academy of Sciences. Literature and Language Series], 1, 269 (1993).
3. Askoldov C.A. Konsept i slovo [Concept and word], Russka rech. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta. Antologiya [Russian speech. From the theory of speech to the structure of the text. Anthology] (Academia Moscow, 1997, 168 p.).
4. Zhanuzakov T. Kazak tilinin tusindirime sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language] (Dyke Press, Almaty, 2008, 968 p.).
5. Bizaqov S., Bolganbaev A., Dauletkulov S. Kazak tilinin sinonimder sozdigi [Dictionary of synonyms of the Kazakh language] (Arys, Almaty, 2005, 720 p.).
6. Adilbekova L. I. Zhansugurov prozasynyn idealdyk korkemdik erekshelikteri. [Ideal artistic features of I.Zhansugurov's prose]. Dissertation for the degree of Candidate of philological Sciences (Almaty, 1997, 265 p.).
7. Hartog J., Audy J.R., Cohen J.A. The Anatomy of Loneliness (Intern. Univ. Press, N.Y., 1981, 624 p.).
8. Nilsson, B., Lindstrom, U. A., Naden, D. Is loneliness a psychological dysfunction? A literary study of the phenomenon of loneliness. Scandinavian Journal of Caring Sciences, 20 (1), 93-101 (2006) .
9. Amirbekova A.B. Konseptilik kurylymdardyn poetikalыk matindegi verbaldanu erekshelikteri (M.Makataev poeziyasы boiynsha) [Features of verbalization of conceptual structures in the poetic text (according to the poetry of M. Makatayev)]. Dissertation for the degree of Candidate of philological Sciences (Amanat-TT, Almaty, 2006, 125 p.).
10. Zhamanbaeva K.A. Til koldanysynyn kognitivtik negizderi: jemocija, cimvol, tildik sana [Cognitive bases of language use: emotion, symbol, language consciousness (Gylym, Almaty, 1998, 140 p.).
11. Omaruly B. Zar zaman akыndary zhane Abai [Grief akyns of time and Abay], Kazirgi abaitanudyn ozekti maseleleri [Actual problems of modern Abay studies] (Gylym, Almaty, 2002, 124 p.).

О.Қ.Рақымжан, Б.Шалабай

Кокшетауский университета им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Концепт «одинокчество» в концептуально-языковой картине мира (по произведениям С. Жунусова)

Аннотация. Анализ художественных текстов позволяет охарактеризовать составляющую коллективного, национального опыта познания мира путем выявления особенностей понятийной системы конкретного писателя. В статье проанализированы проявления концепта в различных дискурсах в ходе исследования концепта «одинокчество» как коммуникативно-дискурсивной единицы в произведениях писателя С. Жунусова. Определены его содержание и формы проявления в сознании, выявлены языковые и когнитивные механизмы актуализации.

Через художественную интерпретацию информации, хранящейся в когнитивной системе писателя, и выявление специфики понимания раскрывается смысловое поле художественного концепта. То есть определяется концептуальное ядро понятия «одинокчество».

Понятие «одинокчество» во все времена представлялось емким культурным символом, а также символом состояния человека в эпоху социального, морального и метафизического кризиса, а также ре-

альным состоянием человека в мире в целом. Действительно, являясь направлением основных проблем человеческой жизни, проблема одиночества, по сути, является проблемой человека. Это исследование исследует тематический охват экзистенциального одиночества, изученный романистами, поэтами и писателями, чтобы сделать вывод о подготовке каждой лингвистической метафоры, для которой трудно определить межкультурную стилометрическую подпись, основные концептуальные метафоры и экзистенциальное одиночество.

В исследовательской работе показано, что понятие одиночество обладает свойствами эмоционального, универсального, регулятивного, основного концепта. Перспективы исследования мы видим в дальнейшем изучении концепта в других видах дискурса, расширении материала исследования, углублении дискурса и концепта в их взаимосвязи. Кроме того, изучение понятия одиночества может служить основой для изучения понятий, близких по смысловому содержанию к нему, но имеющих узкий круг охватываемых явлений.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, фрейм, когнитивная модель, семантическое поле, концептосфера, познание.

Oralsyn Rakymzhan, Berdibay Shalabay

Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

**The concept of “loneliness” in the conceptual and linguistic picture of the world
(based on the works of S. Zhunisov)**

Abstract. The analysis of literary texts allows us to characterize the component of the collective, national experience of cognition of the world by identifying the features of the conceptual system of a particular writer. The article analyzes the manifestations of the concept in various discourses during the study of the concept of “loneliness” as a communicative and discursive unit in the works of the writer S. Zhunisov. Its content and forms of manifestation in consciousness are determined, linguistic and cognitive mechanisms of actualization are revealed.

Through the artistic interpretation of the information stored in the writer’s cognitive system and the identification of the specifics of understanding, the semantic field of the artistic concept is revealed. That is, the conceptual core of the concept of “loneliness” is determined.

The concept of “loneliness” has always seemed to be a capacious cultural symbol, as well as a symbol of the human condition in an era of social, moral and metaphysical crisis, as well as the real state of man in the world as a whole. Indeed, being the direction of the main problems of human life, the problem of loneliness, in fact, is a human problem. This study explores the thematic scope of existential loneliness studied by novelists, poets and writers to conclude the preparation of each linguistic metaphor for which it is difficult to define an intercultural stylometric signature, basic conceptual metaphors and existential loneliness.

The research paper analyzes that the concept of loneliness has the properties of an emotional, universal, regulatory, basic concept. We see the prospects for research in the further study of the concept in other types of discourse, the expansion of the research material, the deepening of discourse and concept in their relationship. In addition, the study of the concept of loneliness can serve as a basis for the study of concepts that are close in semantic content to it, but have a narrow range of phenomena covered.

Keywords: cognitive linguistics, concept, frame, cognitive model, semantic field, conceptual sphere, cognition.

Авторлар туралы мәлімет:

Рақымжан О.Қ. – докторант, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Бердібай Ш. – филология ғылымдарының докторы, профессор, Көкшетау, Қазақстан.

Rakymzhan O.K. – PhD student, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Berdibay Sh. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.